

10-10-2019

ABOUT THE GENERAL CHARACTERISTIC OF BILINGUISM

Mukhtorali Turdaliyevich Zokirov

Ferghana State University candidate of philological Sciences, associate Professor

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Zokirov, Mukhtorali Turdaliyevich (2019) "ABOUT THE GENERAL CHARACTERISTIC OF BILINGUISM," *Scientific Bulletin of Namangan State University*. Vol. 1 : Iss. 10 , Article 49.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/49>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

ABOUT THE GENERAL CHARACTERISTIC OF BILINGUISM

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

БИЛИНГВИЗМ ҲОДИСАНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ ХУСУСИДА

Зокиров Мухторали Турдалиевич
Фарғона давлат университети
филология фанлари номзоди, доцент

***Аннотация:** Мазкур мақолада тил контактларига оид терминлар бир тизимга келтирилган; билингвизм чегараларининг лингвистик асослари аниқланган. Лингвистик сатҳ асосида билингвизм кўринишлари ажратилган.*

***Калит сўзлар:** тил контактлари, билингвизм, билингвизм турлари, лингвистик интерференция, тилларнинг ўзаро таъсири.*

ОБ ОБЩЕЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ БИЛИНГВИЗМА

Зокиров Мухторали Турдалиевич
Ферганский государственный университет
кандидат филологических наук, доцент

***Аннотация:** В данной статье приведены в единую систему термины, относящиеся к языковым контактам; определены лингвистические основы границ билингвизма. На основании лингвистического уровня разграничены типы билингвизма.*

***Ключевые слова:** языковые контакты, билингвизм, типы билингвизма, лингвистическая интерференция, взаимовлияние языков.*

ABOUT THE GENERAL CHARACTERISTIC OF BILINGUISM

Zokirov Mukhtorali Turdaliyevich
Ferghana State University
candidate of philological Sciences, associate Professor

***Abstract:** In given article the terms concerning language contacts are resulted in uniform system; the linguistic level of borders bilinguism is defined. On the basis of linguistic level type's of bilinguism are differentiated.*

***Key words:** language contacts, bilinguism, types of bilinguism, a linguistic interference, mutual influence of languages.*

Билингвизм, полилингвизм жараёнларининг ижтимоий аҳамиятга эга эканлиги шубҳасиз. Бу ҳолат жаҳон тилшунослигида, хусусан, ўзбек тилшунослигида ҳам мазкур ҳодисаларни янада чуқур ва атрофлича, мукамал тадқиқ этишни тақозо этади.

Билингвизмнинг пайдо бўлиш замирида турли халқлар орасидаги тил контактларига бўлган эҳтиёж ётади. Тил контактлари турли тил эгалари яшайдиган ҳудудлар умумийлиги билан боғлиқ ҳолатда ёки турли мамлакатлар ва халқлар ўртасидаги сиёсий, маданий, савдо алоқалари натижасида пайдо бўлади.

Профессор В.И.Абаев тил алоқаларини ўрганишнинг аҳамияти ҳақида шундай ёзади: «Халқ тарихини билиш манбаи сифатида тилни ўрганаётиб, биз қулай шароитлар туғилганда, қуйидаги саволларга жавоб топа оламиз:

1. Мазкур халқ келиб чиқиш жиҳатидан бошқа қайси этник гуруҳлар билан боғланган?
2. Халқ тарихининг турли даврларида унинг маданияти қандай бўлган?
3. Бошқа қайси халқлар ва тиллар билан тарихий алоқаларга киришган, унга улар қандай маданий таъсир қилган ва ўзи уларга қандай маданий таъсир ўтказган?»[1.44]

Тилшуносликда фақат бир тилни билувчиларга нисбатан *монолингв*, икки тилни эгаллаган шахсга нисбатан *билингв*, учта тилни биладиган шахсга нисбатан *трилингв*, кўп тилларнинг соҳибига нисбатан *полилингв* ёки *полиглот* терминлари қўлланади.

Билингвизм (иккитиллилик) замирида турли тилда сўзлашувчи халқлар ўртасидаги турфа хил (ёнма-ён яшаш, маданий, сиёсий ва шу каби) алоқалар ётади. Масалан, асрлар давомида ўзбек ва тожик халқлари ёнма-ён яшашлари натижасида ўзбек-тожик, тожик-ўзбек билингвизми ҳодисаси юз берган. Ҳозирги кунда, айниқса, иқтисодий сабаблар муносабати билан билингвизм миллион-миллион кишиларни ўзига тортмоқда. Хўш, билингвизм ҳодисасининг туб моҳияти, социолингвистик, психолингвистик аспектилари ҳақида нималар дейиш мумкин? Фанда бу саволга турлича жавоблар берилган. Масалан, Ю.Д.Дешериев ўз асарларидан бирида билингвизмга: "Икки тилда эркин сўзлаша олиш лаёқатига эга бўлиш» [6.22] -деб таъриф беради. В.А.Аврорин эса иккитиллиликни «икки тилга тахминан бир хилда эркин эгаллик қилиш» [2.51] - деб тушунади. В.А.Аврорин ва Ю.Д.Дешериевлар таъкидлашича, шунга ўхшаш фикрлар Т.А.Бертагаев, К.М.Мусаев, С.Н.Оненко сингари тилшунослар томонидан ҳам айтилган [2.51; 8.10-11].

Иккитиллиликнинг тадрижий-тавсифий таърифи У.Вайнрайх асарларида учрайди, у "...икки тилдан навбатма-навбат фойдаланиш амалиётини иккитиллилик, уни амалга ошираётган шахсларни эса иккитиллилар" [4.22] деб номлайди.

Билингвизм ҳақидаги У.Вайнрайх қарашлари тарафдорларидан бири таниқли рус тилшуноси В.Ю.Розенцвейгдир. У ҳам «иккитиллилик тушунчаси остида икки тилга эгаллик ҳамда мулоқот вазиятидан келиб чиққан ҳолда, биридан иккинчисига мунтазам ўтиш тушунилиши" [11.4] ни таъкидлайди.

Билингвизмнинг ҳудудий ва миллий кўринишини фарқлаш керак. **Ҳудудий** билингвизм икки ва ундан ортиқ тилларнинг маъмурий-давлат ёки географик омиллар асосида чегараланган ҳудудда бирга, ёнма-ён мавжуд бўлишини тақозо этади. Билингвизмнинг **миллий** кўриниши географик омилга боғлиқ эмас, у этник (миллий) омил асосида келиб чиқади ҳамда бир халқнинг ўзида икки ва ундан ортиқ турли миллий тилларнинг мавжуд бўлишида намоён бўлади. Ҳудудий билингвизмда ҳар бир шахс ўзи мансуб бўлган халқ каби, умуман олганда, биртилли бўлиши мумкин. Миллий билингвизмда эса нафақат ҳар бир шахс, балки бутун бир халқ иккитиллидир. Биринчи ҳолат (ҳудудий билингвизм)да турли тиллар параллел чизиқлар каби ҳеч қаерда кесишмай бирга мавжуддир. Иккинчи ҳолат (миллий

билингвизм)да эса улар бирга мавжуд бўлибгина қолмай, балки қўлланиш доираларини ўзаро чегаралаб ёки тил вазиятига боғлиқ равишда барчанинг нутқий амалиётида бир-бири билан алмашилиб ўзаро алоқага киришади.

Социолингвистиканинг муаммоларини ҳал қилишга ҳисса қўшган Л.В.Шчербанинг таъкидлашича, *иккинчи тилни ўрганиш усулига* қараб билингвизм *сунъий* ва *табиий* характерга эга бўлади. Бу фикр қатор адабиётларда ҳам, «пайдо бўлиш шароитларига кўра билингвизмнинг табиий ва сунъий кўринишлари фарқланади» [9.31; 13.9], деб қайд этилган.

Билингвизмнинг экстенсив даражасига кўра индивидуал ва оммавий кўринишлари фарқланади [3.85-86]. Бунда билингвизмнинг тарқалиш ҳолатлари назарда тутилади. Шунга кўра Фарғона вилоятининг турли ҳудудларида мавжуд бўлган билингвизмни ҳам индивидуал ва оммавий кўринишларга ажратиш мумкин. Билингвизмнинг экстенсив индивидуал кўринишларига ўзбек-япон, ўзбек-корейс иккитиллилигини мисол сифатида келтириш мумкин. Билингвизмнинг бу кўриниши сунъий индивидуал иккитиллиликка мисол бўлади.

Билингвизмнинг экстенсив оммавий кўринишларига эса ўзбек-тожик, ўзбек-рус иккитиллилиги мисол бўла олади. Булар, асосан, табиий билингвизм сифатида намоён бўлади (ўзбек-рус билингвизмида сунъий билингвизм элементлари ҳам мавжуд бўлади). Индивидуал билингвизмда иккинчи тил таъсири деярли содир бўлмайди ва сезилмайди.

Билингвизмнинг, юқорида қайд этилган кўринишларидан ташқари, Л.В.Шчерба соф ва аралаш билингвизм турлари борлигини алоҳида кўрсатиб ўтади. Улар ўртасида тафовутлар борлигини аниқ мисоллар орқали исботлаб беради. Соф билингвизм тушунчаси остида у сўзловчи онгида тиллар бир-биридан мустақил система сифатида ажраган, улар орасида ҳеч қандай қиёс-зидлик йўқ деган фикрни билдиради. Бунинг исботи сифатида Л.В.Шчерба XIX аср рус аристократлари рус ва француз тилларида нисбатан эркин сўзлашган бўлсаларда, француз тилидан рус тилига, рус тилидан француз тилига таржима қила олмасликларини факт сифатида келтиради. Ўша даврларда Россияда иккинчи тилга ўргатиш аёл мураббийлар томонидан амалга оширилган эди. Одатда, рус тилини умуман билмайдиганлар атайлаб танланган эди. Мазкур методни Л.В.Шчерба «Гувернант аёл методи» деб номлаган [12.6-7, 47-48,55].

Ю.Д.Дешериевнинг билингвизм кўринишларига оид ўзига хос қарашлари мавжуд. У иккинчи тилни ўрганиш усулига кўра билингвизмни контакт ва ноконтакт билингвизм тарзида иккига ажратади [7.331-334]. Бунда у иккинчи тилни ўзлаштириш тил эгалари билан бевосита ёки билвосита мулоқот орқали амалга оширилишини назарда тутди. Агар Л.В.Шчерба иккинчи тилни ўзлаштириш усулига эътибор берган бўлса, Ю.Д.Дешериев мазкур жараённи белгиловчи шароитларга диққатни қаратади. Билингвизмнинг табиий кўринишини *бевосита* ёки *тўғри*, сунъий билингвизмни эса *билвосита кўриниш* деб атайд.

Билингвизмнинг контакт алоқада бўлган халқларда намоён бўлиш даражасига кўра Ю.Д.Дешериев *бир тарафлама* ва *икки тарафлама* билингвизмни ажратади. Бир тарафлама билингвизмда бир халқ иккинчи халқнинг тилини билмайди,

иккинчи халқ эса иккала тилни билади. Иккитарафлама билингвизмда иккала халқ бир-бирининг тилини билади ва амалда қўллай олади. Биртарафлама ва иккитарафлама билингвизм тушунчалари тилларнинг ўзаро таъсирида аҳамиятли ҳисобланади. Бир тарафлама билингвизмда тилларнинг ўзаро таъсири ҳам бир тарафлама бўлади.

Иккитарафлама билингвизмда тилларнинг ўзаро таъсири ҳар икки тилда ҳам юз беради. Шунинг учун ҳам биртарафлама ва иккитарафлама билингвизмни ўрганиш тилларнинг ўзаро таъсири нуқтаи назаридан катта аҳамиятга эга. Тилнинг функционал томонини ўрганганда ҳам уни инобатга олиш фойдадан ҳоли эмас.

В.Ю.Розенцвейг таъкидлашича, билингвизмни фақат тил вариантининг у ёки бу даражадаги турғун ҳолати сифатида эмас, балки бир неча босқичлардан иборат мураккаб жараён сифатида кўриб чиқиш керак [10.59].

Билингвизмга социологик нуқтаи назардан ёндашув Ю.Д.Дешериев ва Т.М.Гариповлар ишларида мавжуд. Улар билингвизмга тил алмашув жараёнининг ўтиш даври сифатида қарайди. Уларнинг фикрича, билингвизмдан олдин она тили, аввалги тил, монологизми даври бўлиб ўтади, билингвизмдан сўнг эса яна биртиллилик даври бўлади. Лекин бу даврда биринчи тил тўлиқ истеъмождан чиқиб, иккинчи тилга ўз ўрнини бўшатади ва янги монологизм даври бошланади [7. 338-340; 5. 155].

Юқоридаги назарий адабиётлар таҳлилидан шу нарса маълум бўладики, ўзбек тилшунослигида тил алоқалари жараёнида содир бўладиган билингвизмнинг барча кўринишларини умумий тавсифи, лингвистик интерференция масалалари ва тилларнинг ўзаро таъсирида билингвизмнинг ўрни каби эътиборидан четда қолиб келаётган масалалардандир.

References:

1. Abaev V.I. Istoriya yazika i istoriya naroda. M., 1952
2. Avrorin V.A. Dvuyazichiya i shkola. V kn: Problemi dvuyazichiya i mnogoyazichiya. M., 1972
3. Bertagaev T.A. Bilingvizm i ego raznovidnosti v sisteme upotrebleniya. V kn: Problemi dvuyazichiya i mnogoyazichiya. M., 1972.
4. Vaynrayx U. YAzikovie kontakti. Kiev, 1979.
5. Garipov T.N. Vzaimodeystvie yazikov i bashkirskiy yazik. V kn: Vzaimodeystvie i vzaimoobogashenie yazikov narodov SSSR. M., 1969.
6. Desheriev YU.D. Vvedenie. V kn: Razvitie natsionalno- russkogo dvuyazichiya. M., 1976.
7. Desheriev YU.D. Zakonomernosti razvitiya i vzaimodeystviya yazikov v sovetskom obshesve. M., 1966.
8. Desheriev YU.D. Problemi sozdaniya sistemi bilingvisticheskix ponyatiy i voprosi metodiki bilingvisticheskix issledovaniy. M., 1976.
9. Kasatkin L.L. i drugie. Russkiy yazik. CH 1., M., 1989.
10. Rozensveyg V.YU. O yazikovix kontaktax. V YA., 1963, №1.

11. Rozensveyg V.YU. YAzikovie kontakti. L.,1972.
12. SHerba L.B. Izbrannie raboti po yazikoznaniyu i fonetike. L., 1958.
13. YUsupov K. O'zbek va tojik tillarining o'zaro ta'siri. T., Fan, 1974.